

ЕПОХИ РОЗВИТКУ ОБРАЗУ ЖИТТЯ І ХАРАКТЕРУ ВИРОБНИЦТВА

У статті розглядається історичний процес з двох різних, але тісно взаємопов'язаних позицій: з точки зору відокремлення величезних етапів (ер) у вдосконаленні продуктивних сил і образу життя; в аспекті виявлення етапності поступально-висхідного руху характеру і способу виробництва.

In this article is considered the historical process from two different, but closely associate positions: from point of selection of the enormous stages (eras) in perfection of productive forces and way of life; in the aspect of exposure of step of forward-ascending motion of character and method of production.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Періодизація соціально-економічного розвитку є завжди актуальною та дискусійною проблемою. Вона полягає у визначенні хронологічно послідовних етапів історичного процесу, які між собою відрізняються згідно з відомим критерієм, що враховує один або декілька чинників.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Якщо не розглядати парадигму, згідно з якою історичні епохи диференціюються за видатними історичними особами, то можна виокремити три головні підходи до періодизації суспільно-господарського процесу. Кожний із них включає низку досить різноманітних концепцій, котрі мають неоднаковий зміст і різний ступінь аргументованості.

Перший підхід відокремлює в історичному процесі певні фази відомих циклів таким чином, що цей процес набуває вигляду історичного коловороту, як у концепції Дж. Віга. І.Г. Гельдер уподібнював історичні етапи віку у житті людини. Е. Мейер вважав, що історія людства є низкою замкнених циклів (Стародавній світ, Середньовіччя та ін.), у яких можна знайти багато спільного. Але дані концепції применшують (якщо не відкидають) принцип розвитку, котрий передбачає оновлення (появу того, чого не було раніше), що безумовно притаманне реальному історичному процесу.

Другий підхід умовно можна назвати цивілізаційним, бо у ньому робиться акцент на неоднорідності суспільно-господарського розвитку людства, поділяючи його на відому кількість цивілізацій. Характеризуючи останні насамперед вказують на особливі у кожній з них соціально-економічні системи, культуру, світогляд (суспільні постулати ідеології та психології) і творчість, котрі поєднують у якості основоположних принципів буття мешканців відповідних регіонів Землі у народи, що своєрідно будують свою долю протягом всієї історії [1, с.60-169].

Третій підхід, котрий є найбільш поширеним і багатоваріантним, називають поступально-висхідним(спіралеподібним), оскільки для його прибічників притаманне зосередження уваги на розкритті в історичному процесі різних віх, які фіксують рух від нижчого (простого) до вищого (складного). У його межах можна виокремити цілу низку парадигм [2, с.5-10; 3, с.34-37; 4, с.317; 5, с.406].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Усі концепції, що входять до вказаних підходів, допомагають пізнати напрямки соціально-економічного прогресу, але не повністю відповідають принципам комплексності та системності дослідження.

Таким чином, більшість із них характеризується певною однобокістю тих критеріїв, що покладені в основу їхньої побудови.

Постановка завдання. На наш погляд, що однією з найважливіших гносеологічних проблем політекономії виступає осмислення стадій суспільно-господарського розвитку людства. Ми вважаємо, що найбільш адекватно соціально-економічний поступ можна повно відобразити та чітко періодизувати, якщо підходити до нього з двох різних, але тісно взаємопов'язаних позицій:

1) з погляду відокремлення величезних етапів (ер) в удосконаленні продуктивних сил та образу життя;

2) в аспекті виявлення етапності поступально-висхідного руху характеру і способу виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, рівень розвитку і характер продуктивних сил в їхньому нерозривному синтезі являють собою зміст способу праці, формою котрого виступають трудові відносини. Разом з тим, змістом способу споживання є наявні потреби (їхні склад і рівень), а його формою - взаємозв'язки споживання.

Причому, єдність і боротьба способу праці зі способом споживання формують відповідний образ життя, зміст котрого полягає як у певному рівні розвитку і характері продуктивних сил, так і у складі існуючих потреб, а його форму становлять відносини користування (організаційно-економічні взаємозв'язки), що з'єднують трудові та споживацькі контакти людей.

Базуючись на цьому, можна ретроспективно виокремити у поступально-висхідному русі людства п'ять найвагоміших етапів удосконалення продуктивних сил та образу життя, котрі правомірно назвати ерами (рис. 1):

- а) привласнююче господарство;
- б) привласнююче-виробляюче господарство;
- в) виробляюче- привласнююче господарство;
- г) аграрне суспільство;
- д) індустріальне суспільство.

Крім цього, багато хто вважає, що нині у найрозвинутіших країнах йде становлення постіндустріального суспільства, котре називають по-різному: інформаційним, екологічним, творчим, технотронним, інноваційним соціумом.

Рис. 1. Спіраль удосконалення образу життя

Сама назва ери розвитку образу життя обумовлена видами економічного буття, котрі у кожній з них відігравали домінуючу роль у зайнятості основної частини населення, у складі його потреб і у забезпеченні головними засобами існування, а також у застосуванні до них провідних досягнень технічного прогресу і, відповідно, у розповсюдженні їх в усіх інших сферах. Важливо зазначити, що ера привласнюючого господарства продовжувалася сотні тисячоліть, ера привласнююче-виробляючого господарства - декілька десятків тисячоріч, ера виробляюче-привласнюючого господарства - біля 10 тисяч років, ера аграрного суспільства - низку тисячоріч. Що стосується ери індустріального суспільства, то вона у найрозвинутіших країнах помірної зони північної півкулі Землі продовжується (з урахуванням аграрно-індустріальної та індустріально-аграрної фаз) декілька століть. В інших зонах вона охоплює тільки низку десятиріч.

Водночас, мабуть, найбільш узагальнюючим критерієм прогресу можна вважати характер (тип) виробництва, тобто синтез певного образу життя з відносинами розпорядження і системою економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності. В його розвитку, на мій погляд, доцільно відокремити шість етапів, котрі вже відбулися, а також один, який знаходиться у процесі формування (рис. 2):

1) винятково родовий тип виробництва необхідного продукту і спорадичного (випадкового) створення додаткового продукту;

2) моногамно-сімейний характер виробництва необхідного продукту і випадкового (епізодичного) створення додаткового продукту;

3) понадсімейний (примусово груповий) тип регулярного виробництва необхідного і додаткового продукту;

4) моногамно-сімейний характер постійного створення необхідного і додаткового продукту;

5) індивідуальний тип сталого виробництва необхідного і додаткового продукту;

6) суспільний характер виробництва (котрий добре був розкритий К. Марксом у "Капіталі");

7) творчий (інноваційно-екологічний) тип виробництва, що знаходиться у процесі становлення. Кожному з перелічених характерів виробництва відповідає конкретний економічний устрій суспільства (господарська система, лад, спосіб виробництва), котрий на базі панування адекватних форм відносин власності у взаємодії з соціально-політичною надбудовою становить відому суспільно-господарську формацію.

Якщо брати до уваги лише ті способи виробництва, котрі історично (так чи інакше) вже відбулися, то можна позначити єдність і боротьбу наступного:

- винятково родового типу виробництва необхідного продукту і спорадичного (випадкового) створення додаткового продукту з колективною формою власності, яка адекватна стадному, а потім матріархальному устрою первісного полігамного суспільства, що передбачає функціонально-зрівняльний розподіл;

- моногамно-сімейного характеру виробництва необхідного продукту і випадкового (епізодичного) створення додаткового продукту з формами відносин присвоєння-відчуження, у котрих поєднувалися групова власність на сумісно використовувані угіддя та усе більш поширена приватно-сімейна власність на решту об'єктів, що підривала фундамент родового ладу і неухильно вела до становлення патріархату, який зумовлював ерозію функціонально-зрівняльного розподілу і посилював роль приватного інтересу, спочатку парної, а потім моногамної сім'ї на чолі з чоловіком;

- понадсімейного (примусово групового) типу регулярного виробництва необхідного і додаткового продукту з приватною власністю, у котрій важливим об'єктом опинилася людина в якості раба (поряд з іншими економічними ресурсами), що підпадала колективній виробничій експлуатації (пригніченню) переважно у зоні субтропіків, де примітивні ручні засоби праці (наприклад, мотика або кайло, які важко було зіпсувати під наглядом) давали можливість постійно створювати додатковий продукт для присвоєння рабовласниками, пануючими у такому суспільстві, у якому в економіці продовжував домінувати не

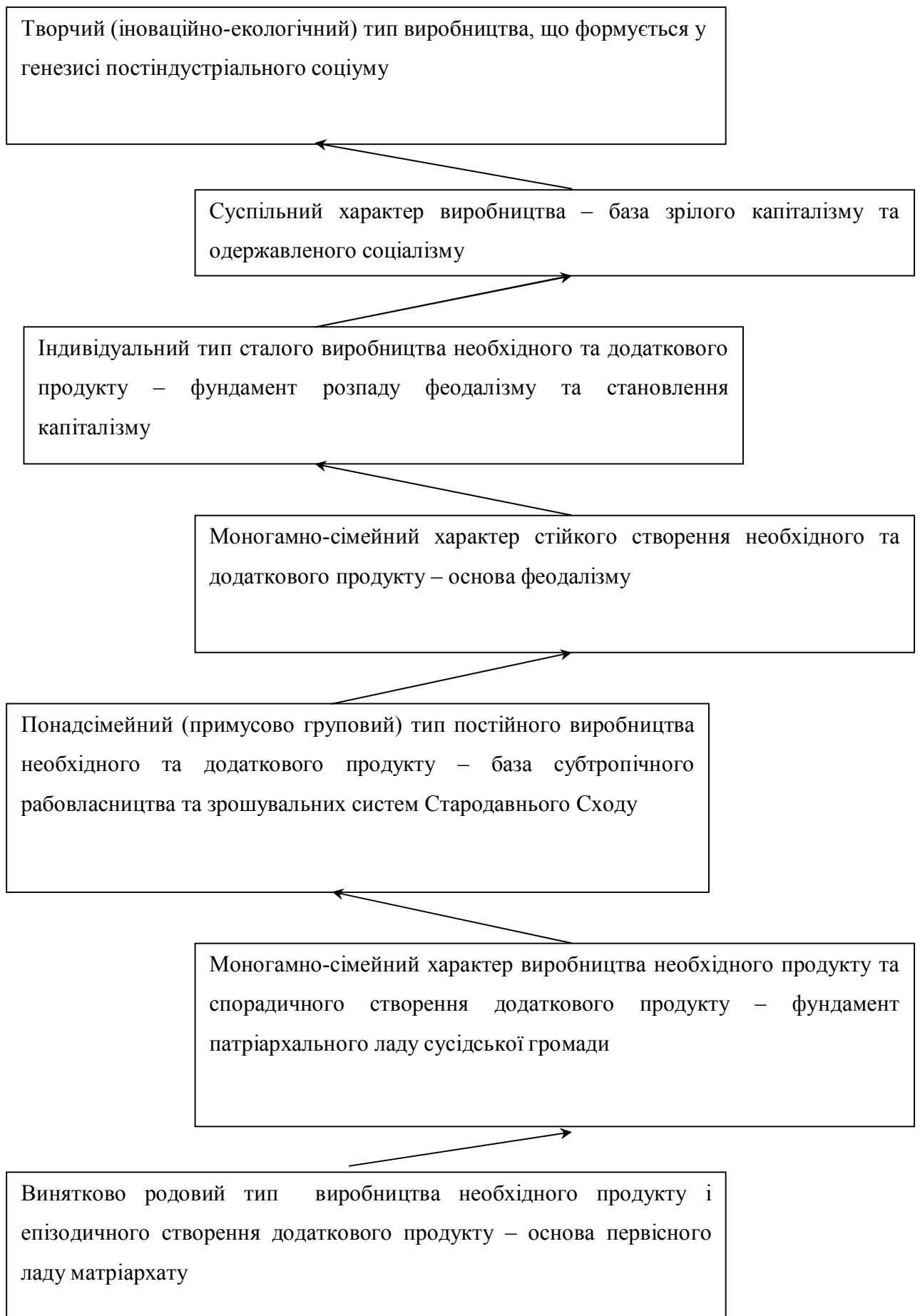

Рис. 2. Спіраль діалектики характеру і способу виробництва

рабовласницький, а патріархальний устрій (з так званім домашнім рабством, що мало місце також в інших (несубтропічних) зонах);

- моногамно-сімейного характеру регулярного створення необхідного і додаткового продукту з домінуванням такої системи відносин присвоєння-відчуження, в якій земельні (а в зонах зрошення - й водні) ресурси опинилися майже у винятковій власності світських і духовних феодалів, котрі економічно примушували селян йти до них у земельно-особисту залежність, оскільки сім'ї останніх були позбавлені головної умови сільськогосподарської праці - землі, хоча їм належала їхня робоча сила і рухомий інвентар, на базі чого вони завдяки тягловій енергії своєї худоби виробляли для дворян і духовенства додатковий продукт, що визискувався у вигляді відробної (панщина), продуктової (оброк) або (рідше) грошової земельної ренти;

- індивідуального типу виробництва необхідного і додаткового продукту з приватною власністю на робочу силу (самого її носія) і засоби виробництва, у результаті чого почався розпад феодальних і формування капіталістичних (буржуазних) відносин, де людина звільнялася від багатьох форм особистої залежності, у тому числі від землевласників, від сільських громад, від ремісничих цехів і від кровнородинних стосунків патріархальної сім'ї, які довгі віки відтворювали, але й пригнічували людину;

- суспільного характеру виробництва з пануванням приватнокапіталістичної або бюрократично-соціалістичної (тотально одержавленої) форми власності, взаємодія котрих забезпечила стрімкий прогрес продуктивних сил та образу життя на основі суттєвого поглиблення суспільного поділу праці, утвердження товарно-грошових взаємозв'язків (в якості майже всезагальних), становлення національних і світового ринків, формування господарських товариств, передусім, акціонерних (з їхніми цінними паперами, що породили розгалужені фондові ринки), а також розвитку двохрівневих кредитних систем, без яких не можна уявити не тільки величезні звершення та значні вади державно-монополістичного капіталізму чи одержавленого соціалізму, але й саме завершення індустріалізації та мабуть вже розпочатого переходу до постіндустріального суспільства (з його незліченими благами і антагонізмами нестримного споживацтва).

Висновки і перспективи подальших розробок. Визначення стисло розглянутих вище, з одного боку, ер розвитку продуктивних сил та образу життя, а з іншого - віх у поступально-вісхідному русі характерів (типів) виробництва, по-перше, дозволяє глибше дослідити кожен формацію, яку на своєму історичному шляху пройшло людство, а, по-друге, довести неминучість (за певних природних умов) становлення, поступових метаморфоз і загибелі усіх способів виробництва, котрі є базою відповідних формацій. Звідси випливає також можливість наукового прогнозу майбутнього в аспекті розуміння тих тектонічних зрушень в економічних та соціально-політичних системах, що зумовлені сааме модифікаціями в образі життя та в характері виробництва, які спрямовані до формування його екологічно-інноваційного (інформаційно-творчого) типу. Причому, у цих глибинних змінах різні регіони світу і навіть країни мають відому специфіку, оскільки знаходяться на якісно неоднакових ступенях розвитку внаслідок природно-етнічних передумов, без вивчення і врахування котрих практично опиняються нереалістичними оцінки минулого, сучасного і майбутнього.

Література

1. Toynbee A. J. Study of History / Abridgement by D. Somervell. – London, New York, Toronto, 1946. – 215 p.
2. История мировой экономики: [учеб для вузов] / [под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой]. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 680 с.
3. Кривобороденко Г. П. Новая парадигма экономической теории / Г. П. Кривобороденко // Экономика і держава. – 2010. – № 2. – С. 34–43.
4. Ленин В. И. К вопросу о диалектике / В. И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 29. – 322 с.
5. Маркс К. Маркс – Анненкову, 28 декабря 1846 г. / К. Маркс., Ф. Энгельс. – Соч. – 2-е Изд. – Т. 27. – С. 419–420.